

KONRAD KAMIŃSKI

Uniwersytet Rzeszowski, Polska

University of Rzeszów, Poland

e-mail: kkaminski@ur.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2499-8752>

Organista jako pracownik umysłowy w świetle polskiego prawa pracy okresu międzywojennego

Wprowadzenie

Kształt muzyki kościelnej w okresie międzywojennym był częścią ruchu odnowy liturgicznej i cecylianismu¹. Reformatorskie prądy obejmowały wszystko, co było związane z liturgią, a co za tym idzie – z muzyką kościelną². Wynikiem tego było zainteresowanie posługą organisty, jako jednej z centralnych postaci kształtujących muzykę liturgiczną w podstawowej jednostce organizacyjnej Kościoła katolickiego, którą była parafia. W wielu przypadkach zadania stawiane przed organistą wykraczały daleko poza grę na organach i ogólną troskę o poziom muzyki kościelnej w parafii. Charakter wykonywanych przez organistę zadań wpisywał się w pojęcie pracownika, wyprowadzone na podstawie ówczesnych przepisów prawa pracy. Uznanie organisty za pracownika umysłowego w myśl prawodawstwa państwowego wymaga jednak uwzględnienia specyficznej pozycji podmiotu go zatrudniającego.

¹ Cecylianism – ruch odnowy katolickiej muzyki kościelnej, zainicjowany w Niemczech w drugiej połowie XIX wieku przez Caecilienverein w celu przeciwstawiania się zeświecczeniu muzyki kościelnej przez dostosowanie kompozycji do celów liturgicznych. Cecylianism nawiązywał do postanowień soboru trydenckiego dotyczących muzyki liturgicznej Kościoła. Zob. K. Mrowiec, *Cecylianism* [w:] F. Gryglewicz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. II: *Bar – Centuriones*, Lublin 1985, s. 1382.

² Szerzej: R. Tyrła, *Cecyliński ruch odnowy muzyki kościelnej na ziemiach polskich do 1939 roku*, Kraków 2010, *passim*.

Kościół katolicki miał przyznaną dużą autonomię poprzez swobodne wykonywanie władzy i swobodną administrację w sprawach wewnętrznych, wynikającą z konstytucji marcowej³ oraz konkordatu⁴. Prowadziło to często do konfliktowych sytuacji między organistą a pracodawcą. Już samo ustalenie, kto był pracodawcą organisty, stanowiło przedmiot sporu. Niniejszy artykuł ma przedstawić pozycję organisty jako pracownika umysłowego w świetle kształtującego się państwowego prawa pracy okresu międzywojennego⁵. Zagadnienie to wpisuje się w obraz pozycji Kościoła katolickiego w ówczesnych stosunkach społecznych i prawnych. Szczegółne znaczenie ma uwzględnienie stanowiska organisty jako stanowiska podlegającego poniekąd dwom autonomicznym porządkom prawnym – kanonicznemu i cywilnemu.

1. Organista w prawie powszechnym i partykularnym Kościoła katolickiego

Podstawowym aktem prawnym regulującym wewnętrzne stosunki w Kościele katolickim był Kodeks prawa kanonicznego wydany w 1917 r. za pontyfikatu Benedykta XV⁶. W kanonie 1185 umieszczono organistów wśród służby kościelnej, obok zakrystianina, śpiewaków, chłopców chórowych, dzwonnika, grabarza i innych posługujących. Na stanowiska miał ich mianować rektor kościoła. Do zadań rządcy kościoła należało także kierowanie ich posługą oraz ewentualne usunięcie z urzędu. Kanon ten zawierał jednak wyjątek, który nakazywał akceptować zgodne z prawem zwyczaje i umowy oraz respektować władzę ordynariusza⁷.

Ze źródeł powszechnego prawa kanonicznego pierwszorzędne znaczenie ma tutaj *motu proprio Inter pastoralis officii sollicitudines* Piusa X, wydane 22 listopada

³ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267). Szczególne znaczenie dla tego zagadnienia miały tzw. artykuły wyznaniowe (art. 110–116), które regulowały stosunki wyznaniowe. Szeroko pojęta autonomia była przyznana na podstawie art. 114, który stanowił że „Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi prawami”.

⁴ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (Dz.U. Nr 72, poz. 501). Konkordat potwierdzał przyznane w konstytucji marcowej prawa Kościołowi katolickiemu. Państwo zapewniało Kościołowi „swobodne wykonywanie Jego władzy duchownej i Jego jurysdykcji, jak również swobodną administrację i zarząd Jego sprawami i Jego majątkiem, zgodnie z prawami boskimi i prawem kanonicznym” (art. I).

⁵ Ówczesna pozycja organistów w innych kościołach, przede wszystkim w kościołach protestanckich, w których organy i muzyka organowa mają głęboką tradycję, mogłaby być przedmiotem osobnego opracowania uwzględniającego prawo wewnętrzne tych kościołów dotyczące muzyki kościelnej.

⁶ Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi Iussu Digestus Benedicti Papae XV Auctoritate Promulgatus, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1917, Acta Apostolicae Sedis, 1917, t. IX, cz. II.

⁷ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Kraków 1924, s. 156.

1903 r.⁸ Dokument ten, wpisujący się w nurt reform cecylikańskich, porządkował kwestie związane z muzyką podczas liturgii. Pisząc o organistach, papież wskazywał na istotną rolę Kościoła w ich wykształceniu. Polecał zakładać i popierać nowe szkoły muzyczne, aby Kościół sam starał się o wykształcenie swoich dyrygentów i śpiewaków według „prawdziwych zasad świętej sztuki kościelnej” (*Inter pastoralis*, 28).

Ważnym dokumentem dla muzyki kościelnej w okresie międzywojennym była również Konstytucja Apostolska *Divini cultus* Piusa XI, wydana 20 grudnia 1928 r.⁹ Wyszczególniono w niej istotne miejsce organów, które uznano za własny instrument Kościoła. Karcono też niejako organistów i kompozytorów, którzy w swoich utworach mieszały „pierwiastki święte ze świeckimi”, wskutek czego organy traciły właściwy im cel, do którego były przeznaczone. Tylko popieranie muzyki, która odpowiadałaby majestatowi miejsca i świętości obrzędów, miało wpłynąć na właściwe uformowanie organistów, tak aby służyli na pożytek liturgii (*Divini cultus*, VIII).

Prawa i obowiązki organisty były szczegółowo regulowane w prawie partykularnym. W okresie międzywojennym w większości diecezji polskich były wydawane regulaminy dotyczące pracy organisty w Kościele katolickim. Często regulaminy te były dołączane w formie załącznika do statutów odbywających się w tym czasie synodów¹⁰. W innych diecezjach regulaminy wydawane były osobnym dekretem

⁸ Pius X, *Motu proprio „Inter pastoralis officii sollicitudines”*, Acta Sanctae Sedis, 1903–1904, t. 36, s. 387–395; tłum. pol. B. Gładysz, *Motu proprio papieża Piusa X o muzyce kościelnej z 22 listopada 1903 r. Konstytucja apostolska „Divini cultus” papieża Piusa XI o muzyce kościelnej*, Poznań 1939, s. 3–15.

⁹ Pius XI, *Konstytucja apostolska „Divini cultus sanctitatem”*, Acta Apostolicae Sedis, 1928, t. 21, nr 2, s. 33–41; tłum. pol. B. Gładysz, *Motu proprio papieża Piusa X...*, s. 19–30.

¹⁰ W kolejności chronologicznej były to: 1) w diecezji podlaskiej: *Regulamin ogólny dla Organistów diecezji Podlaskiej* [w:] *Synod Diecezjalny Podlaski pod przewodnictwem Jego Ekscelencji Najdostojniejszego i Czcinajgodniejszego doktora Henryka Przędzieckiego z Bożego zmiłowania i Stolicy Apostolskiej łaski biskupa podlaskiego w kościele katedralnym Trójcy Przenajświętszej w Janowie R. P. 1923 w d. 28, 29 i 30 sierpnia odbyty*, Siedlce 1923, s. 264–268; 2) w diecezji krakowskiej: *O organistach* [w:] *Synodus Dioeciesana Cracoviensis anno MCMXXIII celebrata*, Kraków 1923, s. 95–95; 3) w diecezji kieleckiej: *Regulamin diecezjalny dla spraw organistowskich* [w:] *Synodus Dioeciesana Kielcensis 1927*, Kielce 1927, s. 271–274; 4) w diecezji łuckiej: *Regulamin dla Organistów diecezji Łuckiej. (Stat. 187)* [w:] *Statuta Synodi Dioeciesanae Luceoriensis A. D. MCMXXVII diebus 30, 31 augusti, 1 septembris sub Adolfo Petro Szelążek [...] in Ecclesia Cathedrali Luceoriensi celebrate*, Łuck 1927, s. 142–146; 5) w diecezji plockiej: *Regulamin dla organistów-chórmistrzów diecezji Plockiej* [w:] *Constitutiones XL-mae Synodi Dioeciesanae Plocensis anno MCMXXVII [1927] diebus nempe 20, 21, 22 Aprilis ab [...] Antonio Juliano Nowowiejski episcopo Plocensi in Basilica Cathedrali celebratae*, Plock 1927, s. 101–107; 6) w diecezji lubelskiej: *Regulamin w sprawie organistów* [w:] *Synodus Dioeciesana Lublinensis Prima. Anno 1928 diebus 25, 26, 27 septembris ab excellentissimo [...] Mariano Leone Fulman [...] in ecclesia cathedrali celebrata*, Lublin 1928, s. 81–83; 7) w diecezji chełmińskiej: *Regulamin dla organistów diecezji chełmińskiej* [w:] *Statuta Synodi Dioeciesanae Culmensis: Pelplini ab illmo ac revmo d. episcopo Stanislaw W. Okoniewski habitae a. d. 1928 diebus 27, 28, 29 decembris*, Pelplin 1928, s. 161–168; 8) w archidiecezji wileńskiej: *Instrukcja o obowiązkach organistów w archidiecezji wileńskiej* [w:] *Synodus Archidioeciesana Vilmensis: ab excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo Domino Domino Romualdo Jabrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-*

ordynariusza¹¹, komisji diecezjalnej do spraw organistowskich¹² lub podawano wzór umowy z organistą, w którym wyszczególniono jego obowiązki¹³.

Większość regulaminów jako jedno z podstawowych wymagań wobec organisty podawało: obowiązek praktykowania religii rzymskokatolickiej, moralne postępowanie, głęboką wiarę, służenie za przykład innym wiernym, trzeźwość, nieposzlakowaną opinię, życzliwość dla księży, zwłaszcza dla proboszcza. Drugim wymaganiem było fachowe wykształcenie. W wielu diecezjach posady organisty dzieliły się na dwie lub trzy kategorie, do których objęcia wymagano odpowiedniego wykształcenia. Z reguły do posady najwyższej kategorii wymagano ukończenia konserwatorium muzycznego, nauki harmonii, znajomości śpiewu gregoriańskiego, umiejętności uczenia śpiewu i dyrygowania chórem. Do posad niższych kategorii wymagano ukończenia szkoły organistowskiej lub zdania egzaminu przed diecezjalną komisją egzaminacyjną, która miała orzec, czy dany kandydat ma odpowiednie umiejętności do zajmowanego stanowiska. Do egzaminu musieli przystąpić także organiści, którzy już zajmowali posady przed wejściem w życie regulaminu. Dopuszczano możliwość zwolnienia z egzaminu po spełnieniu odpowiednich warunków, którymi najczęściej były: odpowiedni wiek, staż pracy, przywiązanie do kościoła lub opinia proboszcza.

Do podstawowych zadań organisty należało granie i śpiewanie podczas czynności liturgicznych, uczenie śpiewu kościelnego, prowadzenie chóru parafialnego. Jednak w wielu diecezjach obowiązki te znacznie rozszerzano. Do zadań niezwiązanych bezpośrednio z muzyką kościelną, którymi obarczano organistów, należało przede wszystkim prowadzenie kancelarii parafialnej. Często, szczególnie w mniejszych parafiach, łączono posadę organisty z funkcją zakrystiana. Zadania organisty jako zakrystiana były wyszczególnione np. w regulaminie organistów archidiecezji wileńskiej. Należało do nich: utrzymywanie w porządku kościoła, ołtarzy, bielizny i aparatów kościelnych, pilnowanie, żeby kościół po niedzieli, święcie i każdym wielkim zgromadzeniu był niezwłocznie posprzątany, by codziennie odkurzano wszystkie ołtarze, ławki, konfesjonały itp.¹⁴ Obarczanie organisty dodatkowymi zadaniami, wykraczającymi poza zajęcia *stricte* muzyczne, było krytykowane w środowisku organistowskim na łamach fachowej prasy¹⁵.

-*Metropolitano Vilnensi anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 mensis iulii in Basilica Metropolitana Vilnensi S. S. Stanisłai Em. et Vladisłai Rc. Celebrata*, Wilno 1932, s. 231–235.

¹¹ Na przykład *Regulamin Diecezjalny dla Spraw Organistowskich*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 1931, r. 24, nr 1, s. 3–9.

¹² Na przykład *Regulamin dla organistów diecezji Częstochowskiej*, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1926, r. 1, nr 4, s. 48–49.

¹³ Na przykład *Wzór kontraktu między proboszczem a organistą*, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie” 1923, r. 3 nr 1, s. 31–32.

¹⁴ *Instrukcja o obowiązkach organistów...*, s. 233.

¹⁵ Por. *Fatalne skutki regulaminu*, „Kierownik Chórów. Miesięcznik poświęcony sprawom organistów” 1926, r. 1, nr 3, s. 2–3.

Nadzór nad pracą organisty należał do każdego proboszcza, rządcy kościoła lub jego zastępcy. Stosunek organisty do proboszcza opierał się na przywoływanym już kanonie 1185 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.¹⁶ W regulaminach diecezjalnych w razie konfliktów między organistą a rządcą kościoła przyjmowano możliwość odwołania się organisty do wyższej instancji, którą stanowili, w zależności od diecezji, dziekan lub komisja diecezjalna do spraw organistowskich. W ostatniej instancji orzekał ordynariusz diecezji. Regulaminy diecezjalne często wyłączały w niektórych sprawach ścieżkę odwołania się od decyzji władzy duchownej do sądów cywilnych.

Wynagrodzenie organisty w poszczególnych diecezjach było zróżnicowane. Podstawą wynagrodzenia był ułamkowy odsetek z *iura stolae*. Przykładowo w diecezji kieleckiej tam, gdzie na parafii był jeden kapłan, organiście przysługiwało 30% kwoty, jaką pobrał duszpasterz, gdzie było więcej księży – 25%¹⁷. W niektórych diecezjach organista miał otrzymywać stałą, roczną lub miesięczną pensję określoną w regulaminie lub umówioną wcześniej z proboszczem. Organiście pełniącemu jednocześnie zadania w kancelarii parafialnej również z tego tytułu przysługiwała część ofiar składanych przez wiernych za wykonane czynności kancelaryjne. Regulaminy diecezjalne polecały także tam, gdzie to możliwe, wygospodarować dla organisty mieszkanie (tzw. organistówkę) oraz kawałek gruntu do uprawy, szczególnie w parafiach wiejskich. Przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego toczyła się dyskusja o przyjęciu organistów na etat państwowy i zagwarantowania im państwowej pensji. W związku z tym niektóre regulaminy diecezjalne wskazywały, że władza duchowna starała się u rządu polskiego „o stałe i przyzwoite uposażenie dla organistów w gotówce i odpowiedniej ilości ziemi”¹⁸. Jednak przez cały ten okres nie udało się tej sprawy pozytywnie rozwiązać.

2. Status organisty jako pracownika umysłowego

Ówczesny organista miał zatem specyficzny i skomplikowany status. Z jednej strony musiał być osobą wykształconą, posiadać szczególne umiejętności, jakimi były gra na instrumencie i śpiew, a także mieć do dyspozycji mieszkanie służbowe, jakim była organistówka. Z drugiej strony same regulaminy diecezjalne nakładały na niego obowiązki, które z tymi szczególnymi umiejętnościami nie miały nic wspólnego, jak praca w kancelarii czy pełnienie funkcji zakrystiana. Organista nie był osobą duchowną, jednak prawo kanoniczne nakładało na niego pewne obowiązki, choćby pozostawanie w zależności od proboszcza. Regulaminy diecezjalne wymagały też od niego wyznawania wiary katolickiej, powstrzymywania się od krytyki Kościoła oraz

¹⁶ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 156.

¹⁷ *Regulamin...* [w:] *Synodus Dioecesisana Kielcensis...*, s. 271–274.

¹⁸ *Regulamin...* [w:] *Synod Diecezjalny Podlaski...*, s. 264–268.

zakazywały mu udziału w partiach i związkach, które miały na celu walkę z Kościołem. Mimo zależności od autonomicznego porządku prawa kanonicznego organista mógł domagać się pewnych praw wynikających z jego zatrudnienia w Kościele na gruncie prawa państwowego.

Ówczesne ustawodawstwo pracy nie było jednolite dla poszczególnych grup zawodowych. Wpisywało się to w ogólną tendencję występującą w wielu państwach europejskich, w których ustawodawstwo pracy przed 1914 r. było rozproszone w różnych aktach prawnych. Osobne przepisy obowiązywały pracowników przemysłowych, inne były dla pracowników zatrudnionych w handlu i kupiectwie, jeszcze inne dla pracowników kopalni, rolnictwa czy leśnictwa. Dopiero ustawodawstwo międzywojenne starało się wprowadzić jednolite przepisy dla wszystkich pracowników. Jednak nie w pełni zostało to zrealizowane, gdyż podzielono pracowników na dwie duże grupy: robotników i pracowników umysłowych. Definicję pracownika umysłowego ustaliła Międzynarodowa Organizacja Pracy w 1927 r., przyjmując, że pracownikiem umysłowym jest ten, kto utrzymuje się z pracy takiej, „w której wysiłek intelektu połączony z inicjatywą i indywidualnością przeważa nad wysiłkiem fizycznym”¹⁹. Aleksander Raczyński zauważa, że definicja ta nie została jednakowo przyjęta w państwach europejskich i trudno było jednolicie zaszeregować dany zawód do grupy robotników lub pracowników umysłowych. Podawał on przykład muzyków, którzy w niektórych państwach należeli do pracowników fizycznych²⁰.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości pracowników umysłowych obowiązywało ustawodawstwo państw zaborczych²¹. Rozwój europejskiego ustawodawstwa pracy po 1918 r. przyniósł dwie metody rozróżniania pracowników umysłowych i robotników: enumeracyjną i interpretacyjną. Polski ustawodawca przyjął dla pracowników umysłowych metodę enumeracyjną, a katalog zawodów spełniających tę definicję przyjęto za art. 3 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych²². Za pracowników umysłowych rozporządzenie to uważało m.in. „osoby uprawiające sztuki wyzwo-

¹⁹ A. Raczyński, *Polskie prawo pracy*, Warszawa 1930, s. 43.

²⁰ Ibidem.

²¹ W byłym zaborze austriackim obowiązywała ustawa z 16 stycznia 1910 r. o pomocnikach handlowych, ustawa z 13 stycznia 1914 r. o urzędnikach dóbr, §§ 200–209 ustawy górniczej i ustawa z 16 grudnia 1906 r. o ubezpieczeniu pensyjnym z powojennymi polskimi nowelizacjami. W byłym zaborze pruskim obowiązywały m.in. §§ 59–75 kodeksu handlowego z 10 maja 1897 r. i nowela z 10 czerwca 1914 r. o kupieckiej umowie pracy, a także ustawa z 20 grudnia 1911 r. o ubezpieczeniu urzędników prywatnych z polskimi nowelizacjami. W byłym zaborze rosyjskim obowiązywało postanowienie Namiestnika o urządzeniu kupiectwa z 11 stycznia 1817 r. i rosyjski kodeks handlowy. Zob. Ł. Baszak, *Regulacje prawne umowy o pracę pracowników umysłowych w latach 1928–1939*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, t. 5 (1), s. 10–11, A. Raczyński, *Polskie prawo...*, s. 47.

²² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, Dz.U. Nr 106, poz. 911; Zob. Ł. Baszak, *Regulacje prawne...*, s. 13.

lone, bez względu na wartość artystyczną produkcji”. Podany został także otwarty katalog zawodów spełniających to kryterium. Byli to malarze, rzeźbiarze, śpiewacy, muzycy itp.²³

Zadania, jakie były stawiane przed organistą, charakter jego pracy oraz specjalistyczne wykształcenie pozwalały zaliczyć go do kategorii pracowników umysłowych. Już samo to, że organistę bez wątplenia można nazwać muzykiem, spełniało wskazany ustawowo imperatyw. Warto zaznaczyć, że również rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 16 marca 1928 r. o umowie o pracę pracowników umysłowych²⁴ podawało taką samą charakterystykę tej grupy zawodowej, zaliczając muzyków do grupy pracowników umysłowych. Nie bez znaczenia jest też to, że dodatkowe czynności, które regulaminy diecezjalne nakładały na organistę, wypełniały definicję pracownika umysłowego, ponieważ za takich uważano chociażby osoby wykonujące czynności biurowe i kancelaryjne (art. 3 pkt 6 rozporządzenia o ubezpieczeniu pracowników umysłowych oraz art. 2 pkt 6 rozporządzenia o umowie o pracę pracowników umysłowych). Wykonywanie przez organistę zadań w kancelarii parafialnej spełniało ten warunek.

3. Pozycja organisty jako pracownika kościelnego w perspektywie międzywojennego modelu relacji państwo – Kościół w Polsce

Zakwalifikowanie organisty jako pracownika umysłowego w myśl ustaw państwowych wymaga także pochylenia się nad pozycją prawną jego pracodawcy, czyli Kościoła katolickiego w międzywojennej Polsce. Pozycję tę w II Rzeczypospolitej określały przede wszystkim konstytucja marcowa i konkordat. Konstytucja marcowa przyznawała wyznaniu rzymskokatolickiemu, jako będącemu religią zdecydowanej większości narodu, naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań, a Kościołowi rzymskokatolickiemu – przywilej rządzenia się własnym prawem. Konstytucja nakładała także obowiązek ratyfikacji konkordatu, który miał określać stosunki między państwem a Kościołem (art. 114 konstytucji marcowej).

Sprawa organistów była przedmiotem debaty parlamentarnej podczas Sejmu Ustawodawczego w 1921 r. Podejmowano bowiem próby ustawowego uregulowania zawodu organisty i zagwarantowania tym pracownikom państwowego etatu²⁵. We

²³ Art. 3 pkt 2 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o ubezpieczeniu pracowników umysłowych.

²⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 16 marca 1928 r. o umowie o pracę pracowników umysłowych, Dz.U. Nr 35, poz. 323.

²⁵ Sprawa ustawowego uregulowania zawodu organisty nie była *novum* w międzywojennej Polsce. Podobne próby podejmowano chociażby na Sejmie Krajowym w Galicji przed 1914 r. Zob.

wniosku nagłym posła Franciszka Maślanki przedstawiony został projekt ustawy o stabilizacji organistów, który zakładał przejście z dniem 1 kwietnia 1921 r. na etat państwowy wszystkich organistów pełniących funkcje przy kościołach lub szkołach publicznych (art. 1). Projekt przyznawał organistom charakter „urzędników państwowych na podstawie stosunku prawno-publicznego do Państwa” (art. 2). Organistom miano przyznać klasy poborów służbowych na podstawie cenzusu wykształcenia: organiście ze studiami niższymi – klasę XI z prawem awansu do klasy X i IX, ze średnim wykształceniem – klasę X z prawem awansu do klasy IX i VIII, a z wykształceniem wyższym – klasę IX z prawem awansu do klasy VIII i VII (art. 3). Odpowiedzialność za wykonanie tej ustawy miała być powierzona Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwu Kultury i Sztuki (art. 4). Wniosek ten był uzasadniony niestabilnością wynagrodzeń organistów, którzy z racji braku opieki państwowej byli pozostawieni na łasce parafian. Zrównanie organistów z funkcjonariuszami państwowymi stabilizowanymi motywowano pracą organistów na rzecz społeczeństwa nie tylko w kościołach, ale także jako nauczycieli śpiewu i muzyki w szkołach²⁶. Ustawę tę skierowano do Komisji Administracyjnej i Skarbowo-Budżetowej na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego 18 lutego 1921 r.²⁷ Sprawa uposażenia organistów była także przedmiotem wniosku nagłego posłów z Klubu Narodowego Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Stronnictwa Ludowego, w którym domagano się uregulowania tej sprawy przy pertraktacjach ze Stolicą Apostolską w celu przeprowadzenia reformy rolnej dotyczącej dóbr kościelnych. Domagano się, aby przy parcelacji majątków wydzielano odpowiedniej wielkości działki i przekazywano m.in. organistom w dzierżawę do czasu podpisania konkordatu²⁸.

Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisano w Rzymie 10 lutego 1925 r., a ratyfikowano zgodnie z ustawą 23 kwietnia tego samego roku. Znaczenie dla omawianego zagadnienia ma przede wszystkim art. XVI konkordatu, który przyznawał osobowość prawną w myśl prawa państwowego jednostkom organizacyjnym Kościoła:

Interpelacja posła Stapińskiego i tow. do Wydziału krajowego w sprawie ustawowego uregulowania bytu organistów, ls. 1088/914 [w:] Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1913/14, Lwów 1913–1914, s. 463.

²⁶ Wniosek nagły posła Franciszka Maślanki z klubu Polskiego Stronnictwa Katolicko-Ludowego i innych, w sprawie przejścia wszystkich organistów, spełniających obowiązki przy kościołach rzymsko-katolickich, na etat państwowy, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922), druk nr 2424.

²⁷ Sprawozdanie stenograficzne z 211 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dn. 18 lutego 1921 r., łam 9.

²⁸ Wniosek nagły posłów z Klubu Narodowego Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Stronnictwa Ludowego w sprawie uposażenia duchowieństwa, organistów, służby kościelnej i instytucji Kościoła Katolickiego, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922), druk nr 2898.

Wszystkie polskie osoby prawne kościelne i zakonne mają, zgodnie z przepisami prawa powszechnie obowiązującego, prawo nabywania, odstępowania, posiadania i administrowania, według prawa kanonicznego, swego majątku ruchomego i nieruchomości, jak również prawo stawiania przed wszelkimi instancjami i władzami państwowymi dla obrony swych praw cywilnych. Osoby prawne kościelne i zakonne są uznawane za polskie, o ile cele, dla których powstały, dotyczą spraw kościelnych lub zakonnych Polski, i o ile osoby, upoważnione do reprezentowania ich i do zarządzania ich dobrami, przebywają stale na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej.

Uznanie osobowości prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego pozwalało na uznanie ich jako pracodawcy w myśl przepisów państwowych. Było to istotne zwłaszcza w kontekście określenia podmiotu zatrudniającego organistę. W myśl orzecznictwa Najwyższego Trybunału Administracyjnego (NTA) to właśnie jednostka organizacyjna, a nie proboszcz, który nią zarządza i któremu podlega organista, jest pracodawcą organisty. Niesamodzielność wykonywania zadań organisty wskazywała na wzajemny stosunek proboszcza i organisty, a nie przesądzała o tym, że to proboszcz jest jego pracodawcą. Nie przesądzało o tym też to, że organista mógł partycypować w dochodach księży otrzymywanych z tytułu *iura stolae*²⁹. Rodzaj świadczonych przez organistę czynności, które polegają głównie na graniu na organach oraz śpiewaniu w czasie mszy i nabożeństw, prowadził do wniosku, że czynności te organista wykonywał na rzecz kościoła (parafii), a nie proboszcza. Tak samo wynagrodzenie wypłacane organistom pochodziło ze składek parafian, a nie z majątku proboszcza, co świadczyło o tym, że pracodawcą organisty była parafia, nie zaś sam proboszcz³⁰.

Dokładne określenie pracodawcy w stosunku pracy między organistą a Kościołem było także istotne dla ustalenia podmiotu odpowiedzialnego za opłacanie składki na ubezpieczenie organisty. Orzecznictwo Sądu Najwyższego (SN) w tym zakresie nie było jednolite. W orzecznictwie tym przeważało zdjęcie z proboszcza odpowiedzialności za zatrudnienie organisty i opłacanie składek³¹.

Za pracodawców w stosunku do organisty w rozumieniu ustawy z 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby³² należało uważać

²⁹ Wyrok NTA z 28 kwietnia 1937 r., I r. 6313/35.

³⁰ Decyzja Ministerstwa Opieki Społecznej z dnia 21 lutego 1935 r. Nr U. O. 1/428-4, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1935, nr 8, s. 327–328.

³¹ Wyjątkowym orzeczeniem, które uznaje proboszcza, a nie parafię, za pracodawcę organisty, jest orzeczenie Sądu Najwyższego z 13 lipca 1932 r., I C 2745/32, opierające się na orzeczeniu SN z 7 grudnia 1927 r., I C 1326/27, gdzie funkcji organisty przypisywano swoisty charakter, a rozstrzygające było to, że organista nie wykonuje czynności samodzielnie, pozostaje w stosunku zależności od proboszcza i jest mu całkowicie podporządkowany.

³² Ustawa z 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, Dz.U. Nr 44, poz. 272.

osoby, które na własny rachunek i ryzyko zatrudniają pracowników. Nie miał tu znaczenia fakt, czy osoba zatrudniająca sama przyjmuje pracowników i sprawuje nad nimi kierownictwo, czy robi to jej zastępca lub pomocnik³³. Według tego orzeczenia należało przyjąć, że proboszcz nie był pracodawcą organisty w rozumieniu wspomnianej ustawy. Orzeczenie to uchylało odpowiedzialność proboszcza za niepłacenie składek ubezpieczenia za organistę³⁴. Proboszcz nie odpowiadał także za niezgłoszenie pracownika do ubezpieczenia. Obraz stosunku między proboszczem a organistą oddawało uzasadnienie orzeczenia SN z 11 kwietnia 1938 r., które dotyczyło rozpoznania skargi kasacyjnej w sprawie o rentę dla żony po zmarłym organście:

Organista należy do służby kościoła, nie zaś proboszcza, który właścicielem kościoła nie jest. Z chwilą zakończenia funkcji proboszcza ustaje wszelki prywatno-prawny związek między nim a kościołem, w którym organista pracę pełni. Organista nie świadczy pracy proboszczowi, ani też proboszcz zapłaty za pracę nie świadczy mu ze swego majątku.

Według ustaw, obowiązujących w b. zaborze austriackim, organistę opłacał nie proboszcz, lecz specjalny w tym celu fundusz bądź osoby do tego z różnych tytułów zobowiązane, bądź wreszcie członkowie parafii. Ani więc ze strony proboszcza, ani ze strony organisty nie było świadczeń, wykazujących, że między nimi istnieje stosunek pracy.

Z przepisów Konkordatu, zapewniających Kościołowi swobodny zarząd mieniem kościelnym zgodnie z prawem kanonicznym (art. I Konkordatu), nie wynika również, by umowę o pracę organisty zawierał proboszcz jako pracodawca. Zawiadowca Kościoła jest wyłącznie uprawniony do przyjmowania i zwalniania organisty i jemu też wyłącznie organista podlega (can. 1185 kodeksu prawa kanonicznego z dn. 27 maja 1917 r.). Przepis ten jednak umieszczono w szeregu postanowień, wykluczających udział Rady Dóbr Kościelnych (*Consilium fabricae ecclesiae*), i byłby zbędny, gdyby organista był pracownikiem nie kościoła, lecz proboszcza, gdyż w takim razie prawo proboszcza do przyjmowania, wydalania i zależność służbowa wynikałyby wprost ze stosunku pracy.

Treść kanonu 1185 wykazuje zatem, że organista jest sługą kościoła, w imieniu którego działa proboszcz, zwłaszcza że wyliczono tu organistę w szeregu innych pracowników, jak zakrystian, śpiewacy, dzwonnicy, grabarze, którzy niewątpliwie nie są pracownikami proboszcza³⁵.

Proboszcz był do tego stopnia wolny w kwestii zatrudniania organistów, że nawet przy zmianie stanowiska nie był związany umową zawartą z organistą przez poprzedniego proboszcza i mógł ją swobodnie wypowiedzieć³⁶.

³³ Wyrok NTA z 25 kwietnia 1933 r., I r. 3901/33.

³⁴ Orzeczenie SN z 5 czerwca 1936 r., I C 1070/36.

³⁵ Orzeczenie SN z 11 kwietnia 1938 r., II C 2570/37.

³⁶ Orzeczenie SN z 24 czerwca 1937 r., I C 2923/36.

Z rozważań tych wynika, że orzecznictwo SN i NTA rozwijało się w kierunku zniesienia odpowiedzialności z proboszczów za zatrudnianie i opłacanie składek na ubezpieczenie organistów. Uznawało, że pracodawcą organisty jest kościół parafialny, parafia, komitet parafialny, a nie osobiście proboszcz czy inny rządca parafii. Orzeczenia te są istotne dla badań nad miejscem Kościoła katolickiego w ówczesnym porządku prawnym, ponieważ dokonywano w nich recepcji kanonów Kodeksu prawa kanonicznego przez sądy cywilne.

Zakończenie

Uznanie organistów za pracowników umysłowych było czynnikiem, który miał poprawić ich sytuację ekonomiczną. Skomplikowany status prawny wynikający z dwóch autonomicznych porządków – państwowego i kościelnego, którym podlegali, nie sprzyjał jednak realizacji tego celu. Organiści Kościoła katolickiego, jako grupa zawodowa, pozostawali wciąż bez stałych źródeł dochodów i odpowiednich zabezpieczeń socjalnych. Wydaje się, że satysfakcjonującym rozwiązaniem tej kwestii mogło być zagwarantowanie organistom etatów państwowych i wynagrodzenia na wzór ówczesnego duchowieństwa. Postulat ten był zgłaszany przez samych organistów przez cały okres II Rzeczypospolitej, a ich stanowisko zyskiwało poparcie niektórych biskupów, dostrzegających potrzebę odpowiedniego zabezpieczenia materialnego dla pracowników kościelnych. Państwo jednak nie rozwiązało tego problemu, co było tłumaczone złą kondycją finansową II Rzeczypospolitej i innymi, pilniejszymi potrzebami państwa. Organiści byli więc pozbawieni należytego zabezpieczenia, a to z pewnością przyczyniało się do ich pauperyzacji. Brak systemowych rozwiązań wpływał też negatywnie na ich pozycję społeczną poprzez ograniczanie uznania dla ich roli w życiu religijnym i kulturalnym ówczesnego społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

- Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r., Dz.U. Nr 72, poz. 501.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, Dz.U. Nr 106, poz. 911.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę pracowników umysłowych, Dz.U. Nr 35, poz. 323.
- Ustawa z dnia 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, Dz.U. Nr 44, poz. 272.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 44, poz. 267.

Orzecznictwo

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z 7 grudnia 1927 r., I C 1326/27.
 Orzeczenie Sądu Najwyższego z 13 lipca 1932 r., I C 2745/32.
 Orzeczenie Sądu Najwyższego z 5 czerwca 1936 r., I C 1070/36.
 Orzeczenie Sądu Najwyższego z 24 czerwca 1937 r., I C 2923/36.
 Orzeczenie Sądu Najwyższego z 11 kwietnia 1938 r., II C 2570/37.
 Wyrok Najwyższego Trybunału Administracyjnego z 25 kwietnia 1933 r., I.r. 3901/33.
 Wyrok Najwyższego Trybunału Administracyjnego z 28 kwietnia 1937 r., I.r. 6313/35.

Dokumenty kościelne

- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi Iussu Digestus Benedicti Papae XV Auctoritate Promulgatus, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, Acta Apostolicae Sedis, 1917, t. IX, cz. II.
 Pius X, *Motu proprio „Inter pastoralis officii sollicitudines”*, Acta Sanctae Sedis, 1903–1904, t. 36, s. 387–395; tekst polski: B. Gładysz, *Motu proprio papieża Piusa X o muzyce kościelnej z 22 listopada 1903 r. Konstytucja apostolska „Divini cultus” papieża Piusa XI o muzyce kościelnej*, Poznań 1939, s. 3–15.
 Pius XI, *Konstytucja apostolska „Divini cultus sanctitatem”*, Acta Apostolicae Sedis, 1929, t. 21, nr 2, s. 33–41; tekst polski: B. Gładysz, *Motu proprio papieża Piusa X o muzyce kościelnej z 22 listopada 1903 r. Konstytucja apostolska „Divini cultus” papieża Piusa XI o muzyce kościelnej*, Poznań 1939, s. 19–30.
Wzór kontraktu między proboszczem a organistą, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie” 1923, r. 3, nr 1, s. 31–32.
Regulamin ogólny dla Organistów diecezji Podlaskiej, [w:] *Synod Diecezjalny Podlaski pod przewodnictwem Jego Ekscelencji Najdostojniejszego i Czcinajgodniejszego doktora Henryka Przędzieckiego z Bożego zmiłowania i Stolicy Apostolskiej łaski biskupa podlaskiego w kościele katedralnym Trójcy Przenajświętszej w Janowie R. P. 1923 w d. 28, 29 i 30 sierpnia odbyty*, Siedlce 1923, s. 264–268.
O organistach [w:] *Synodus Dioeciesana Cracoviensis anno MCMXXIII celebrata*, Kraków 1923, s. 95.
Regulamin dla organistów diecezji Częstochowskiej, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1926, r. 1, nr 4, s. 48–49.
Regulamin diecezjalny dla spraw organistowskich [w:] *Synodus Dioeciesana Kielcensis 1927*, Kielce 1927, s. 271–274.
Regulamin dla Organistów diecezji Łuckiej. (Stat. 187) [w:] *Statuta Synodi Dioeciesanae Luceoriensis A. D. MCMXXVII diebus 30, 31 augusti, 1 septembris sub Adolfo Petro Szelążek [...] in Ecclesia Cathedrali Luceoriensi celebrate*, Łuck 1927, s. 142–146.
Regulamin dla organistów-chórmistrzów diecezji Płockiej [w:] *Constitutiones XL-mae Synodi Dioeciesanae Plocensis anno MCMXXVII [1927] diebus nempe 20, 21, 22 Aprilis ab [...] Antonio Juliano Nowowiejski episcopo Plocensi in Basilica Cathedrali celebratae*, Płock 1927, s. 101–107.
Regulamin w sprawie organistów [w:] *Synodus Dioeciesana Lublinensis Prima. Anno 1928 diebus 25, 26, 27 septembris ab excellentissimo [...] Mariano Leone Fulman [...] in ecclesia cathedrali celebrata*, Lublin 1928, s. 81–83.

- Regulamin dla organistów diecezji chełmińskiej* [w:] *Statuta Synodi Dioecesanæ Culmensis : Pelplini ab illmo ac revmo d. episcopo Stanislao W. Okoniewski habitæ a. d. 1928 diebus 27, 28, 29 decembris*, Pelplin 1928, s. 161–168.
- Regulamin Diecezjalny dla Spraw Organistowskich*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 1931, r. 24, nr 1, s. 3–9.
- Instrukcja o obowiązkach organistów w archidiecezji wileńskiej* [w:] *Synodus Archidioecæsanæ Vilnensis: ab excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo Domino Domino Romualdo Jabrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-Metropolitano Vilnensi anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 mensis iulii in Basilica Metropolitana Vilnensi S. S. Stanislai Em. et Vladislai Rc. Celebrata*, Wilno 1932, s. 231–235.

Źródła

- Sejm Krajowy Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, X kadencja (1913–1914), *Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyj Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1913/14*, Lwów 1913–1914.
- Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922), *Wniosek nagły posła Franciszka Maślanki z klubu Polskiego Stronnictwa Katolicko-Ludowego i innych, w sprawie przejęcia wszystkich organistów, spełniających obowiązki przy kościołach rzymsko-katolickich, na etat państwowy*, druk nr 2424.
- Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922), *Sprawozdanie stenograficzne z 211 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dn. 18 lutego 1921 r.*
- Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922), *Wniosek nagły posłów z Klubu Narodowego Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Stronnictwa Ludowego w sprawie uposażenia duchowieństwa, organistów, służby kościelnej i instytucji Kościoła Katolickiego*, druk nr 2898.
- Decyzja Ministerstwa Opieki Społecznej z dnia 21 lutego 1935 r. Nr U. O. 1/428-4*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1935, nr 8, s. 327–328.

Opracowania

- Baszak Ł., *Regulacje prawne umowy o pracę pracowników umysłowych w latach 1928–1939*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, t. 5 (1), s. 9–24.
- Bączkiewicz F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Kraków 1924.
- Fatalne skutki regulaminu*, „Kierownik Chórów. Miesięcznik poświęcony sprawom organistów” 1926, r. 1, nr 3, s. 2–3.
- Mrowiec K., *Cecylianizm* [w:] F. Gryglewicz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. II: *Bar – Centuriones*, Lublin 1985, s. 1382.
- Raczyński A., *Polskie prawo pracy*, Warszawa 1930.
- Tyrała R., *Cecyliński ruch odnowy muzyki kościelnej na ziemiach polskich do 1939 roku*, Kraków 2010.

AN ORGANIST AS A WHITE-COLLAR WORKER
IN LIGHT OF POLISH LABOR LAW IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract

The purpose of the present article is to define the legal position of the occupation of an organist in the Catholic Church in the context of the interwar labor law of the Second Polish Republic and canon law. It presents the characteristics of the profession as well as the rights and duties of an organist under the common and particular law of the Catholic Church. The special position of organists, whose work was subject to two autonomous legal orders, prompts one to reflect on the relationship of an organist, as a church worker, to state law. Research indicates that the occupation of an organist was classified as that of a white-collar worker in accordance with the legal regulations of the period. The article depicts attempts to legally regulate the occupation of an organist as well as the difficulties connected with accurately defining the employing entity of an organist. These issues were particularly relevant in the context of insurance for people performing this profession.

Keywords: organist, labor law, canon law, church music, Second Polish Republic, white-collar worker